

I.В. КОЧІН

ЧАСОВО-ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ КАФЕДРИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА МЕДИЦИНИ КАТАСТРОФ ЗА 1967–2017 РОКИ: РОЗШИРЕННЯ КОНТИНУУМУ

ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України»,
м. Запоріжжя, Україна

Мета роботи – дослідити і узагальнити досвід роботи професорсько-викладацького складу кафедри ЦЗ та МК за 50 років (1967–2017 рр.), відслідкувати динаміку змін навчально-педагогічної та наукової роботи, дати оцінку напрацюванням, зробити висновки для подальшого удосконалення навчального процесу, підготовки медичних кадрів та наукової діяльності.

Матеріали і методи. Проведено дослідження архівних і поточних матеріалів організації та діяльності ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України» та кафедри ЦЗ та МК за 1926–2017 рр. Проаналізовано та узагальнено матеріали навчально-методичної, педагогічної та наукової діяльності професорсько-викладацького складу кафедри з використанням компаративного методу та контент-аналізу.

Результати. Дано оцінку в часово-просторовому аспекті розвитку навчально-педагогічної, навчально-методичної та наукової діяльності кафедри ЦЗ та МК 1967–2017 рр., виокремлено досягнення та накреслено шляхи подальшого удосконалення навчальної та наукової роботи.

Висновки. Минуле медицини, розглянуте у компарації з її сучасним станом, дає змогу простежити й оцінити в історичній послідовності зміни у медичній освіті, навчальному процесі, змісті медичних знань, підготовці медичних кадрів, проблематиці науки, пануючих теоріях й парадигмах, організаційних формах надання екстреної медичної допомоги при НС техногенного, природного, соціального та воєнного характерів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ювілей; історія; кафедра цивільного захисту та медицини катастроф; навчальний процес; науково-дослідна робота; надзвичайна ситуація; медична допомога.

*Шануючи видатних вчених-медиків –
пророків наукового Євангелія
та носіїв передових знань, народ України
може не турбуватися за здоров'я нації.*

Двадцять перше століття, суперечливе і обнадійливе, надихаюче і трагічне ... Ніхто не припускав, які нові виклики і випробування принесе нове грізне і непередбачуване століття Україні у сфері цивілізаційної трансформації людського суспільства і глобальних змін у середовищі проживання, погіршення міжнародної обстановки та виникнення війни [5, 8, 11, 14, 15, 17, 22].

Історія кафедри цивільного захисту та медицини катастроф (ЦЗ та МК) ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України», як і історія розвитку окремих медичних галузей, – це, передусім, анали злетів творчої наукової й педагогічної думки, нових відкриттів та практичних звершень у післядипломній освіті і підготовці медичних кадрів [1, 3, 6, 9, 12, 18].

Написання історії кафедри та її всебічне осмислення – це не стільки суха констатація

навчально-педагогічних, методичних та наукових подій, звершень й досягнень, видання навчально-методичної та наукової літератури, скільки історія професійної креативної діяльності впродовж десятиліть професорсько-викладацького колективу, конкретних видатних особистостей – творців педагогів і вчених, безпосередніх деміургів історичного процесу на кафедрі ЦЗ та МК [2, 7, 10, 16, 20].

Подані у сукупності історичні матеріали біографій (curriculum vitae) видатних медиків, діяльності кафедр та науково-педагогічних медичних шкіл створюють колективний портрет української медицини й освіти, виступають своєрідною візитною картою, яка репрезентує Україну у світі, засвідчує цивілізаційний рівень поступального розвитку медичної науки, післядипломної освіти і підготовки медичних кадрів, діяльності системи охорони здоров'я, організації та надання екстреної медичної допомоги (ЕМД) населенню при

надзвичайних ситуаціях (НС) мирного й воєнного часу [4, 13, 19, 21].

Тому на запитання: «Для чого й чому медичним працівникам потрібні знання про світову й українську історію медицини, перебіг передумов виникнення, створення, становлення та особливостей розвитку окремих галузей медицини, кафедр, науково-педагогічних шкіл?» слід дати наступну відповідь. Історія медицини в цілому та її окремих складових допомагає правильно й об'єктивно зрозуміти та дати виважену оцінку сучасному стану медицини в Україні і, зокрема, організації та надання ЕМД населенню при НС мирного та воєнного часу [5, 8, 11, 14, 15, 17, 19].

Минуле медицини розглянуте у компарації з її сучасним станом дає змогу простежити й оцінити в історичній послідовності, як змінювалися: зміст медичних знань і освіти, підготовки медичних кадрів, проблематика науки, пануючі теорії й парадигми, пояснення виникнення хвороб та обґрунтування їх попередження й лікування, організаційні форми медичної допомоги, в тому числі при НС техногенного, природного, соціального та воєнного характеру [3, 7, 12, 16, 19].

Мета роботи – дослідити і узагальнити досвід роботи професорсько-викладацького складу кафедри ЦЗ та МК за 50 років (1967–2017 рр.), відслідкувати динаміку змін навчально-педагогічної та наукової роботи, дати оцінку напрацюванням, зробити висновки для подальшого удосконалення навчального процесу, підготовки медичних кадрів та наукової діяльності.

Матеріали і методи. Проведено дослідження архівних і поточних матеріалів організації та діяльності ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України» та кафедри ЦЗ та МК за 1926–2017 рр. Проаналізовано та узагальнено матеріали навчально-методичної, педагогічної та наукової діяльності професорсько-викладацького складу кафедри.

Результати дослідження та їх обговорення. У квітні 1926 р. Колегія Народного Комісаріату охорони здоров'я УРСР прийняла Постанову «Про утворення у м. Одеса державного клінічного інституту», а 12 травня 1926 р. Наркомат охорони здоров'я України вже призначив тимчасове правління з організації інституту. Історія інституту склалась так, що йому довелося пережити три періоди становлення та розвитку. **У перші роки** своєї діяльності (1926–1930 рр.) інститут був клінічним, оскільки був розгорнутий на базі міської лікарні м. Одеси у складі 9-ти клінічних кафедр (**Перший період**). У 1930 р. зросла чисельність клінічних кафедр і були утворені теоретичні кафедри, що дозволило інституту проводити не тільки спеціалізацію, але й удосконалення лікарів. У 1930 р. інститут був перейменований в Одеський інститут удосконалення лікарів, а в 1933 р. йому присвоєно ім'я О. М. Горького. Для

захисту населення СРСР у 1932 р. утворюється місцева протиповітряна оборона (МППО), у складі якої формується медико-санітарна служба (МСС МППО), призначена для надання першої медичної допомоги ураженому населенню під час війни. З цього часу в інституті розпочали підготовку лікарів для медико-санітарної служби МППО. У перші дні німецько-радянської війни (1941–1945 рр.) частина співробітників інституту пішла на фронт, інша продовжила роботу з надання медичної допомоги пораненим бійцям Червоної Армії та населенню, яке брало участь у обороні м. Одеси. З перших днів війни клініки інституту були реорганізовані в потужну госпітальну базу фронту, яка надавала кваліфіковану та спеціалізовану медичну допомогу пораненим у боях та населенню. В роки німецько-радянської війни МСС МППО надала медичну допомогу 140 тис. постраждалим серед населення і повернула до праці понад 80 %. Прийнята МСС МППО система медичного забезпечення постраждалих на місці відповідала умовам ведення війни на той час і повністю себе виправдала [7, 12, 17, 21].

Незабаром після звільнення м. Одеси від окупаційних військ інститут і кафедра військово-медичної підготовки (ВМП) з курсом МСС МППО відновили свою діяльність, почався **другий (післявоєнний) період** свого розвитку (з 20.04.1946 р.). Курс МСС МППО очолив доцент Коплев В. І., а завідував кафедрою ВМП 1946–1951 рр. полковник медичної служби, ветеран війни Дмитрієвський Георгій Олександрович. Найстаршим викладачем кафедри була Олександрова Віра Михайлівна (1908 року народження), котра була асистентом кафедри ще в довоєнні роки і пропрацювала до 1955 р. З 1951 до 1955 р. завідувачем кафедри ВМП був полковник медичної служби, ветеран війни Митрофанов Л. М.

З метою наближення висококваліфікованих медичних та наукових кадрів до великого промислового центру України і створення кращих умов для діяльності професорсько-викладацького складу, згідно з рішенням уряду УРСР інститут був переведений до м. Запоріжжя. Так розпочався у вересні 1955 року **третій період** розвитку інституту. Багато викладачів інституту залишились у м. Одесі. Разом з інститутом переїхали до м. Запоріжжя тільки 24 викладачі. 19 вересня 1955 р. розпочалися заняття з лікарями-слухачами на 11 клінічних, 4-х теоретичних кафедрах та 2-х курсах, в тому числі курсі МСС МППО.

Кафедру ВМП з курсом медико-санітарної служби МППО у 1955–1960 рр. очолював полковник медичної служби, ветеран війни Силін Микола Дмитрович, який з 1952 р. до переїзду інституту у м. Запоріжжя працював старшим викладачем цієї ж кафедри. На цій посаді його змінив полковник медичної служби, ветеран війни Кожевников В. К., який очолював кафедру до 1973 р.

У 1961 році в СРСР на базі МППО утворюється цивільна оборона (ЦО), у 1962 р. виходить «Положення про медичну службу цивільної оборони (МСЦО)». МСЦО утворюється за територіально-виробничим принципом і розгортає власні сили і засоби з метою використання місцевих лікувально-профілактичних і санітарно-епідеміологічних закладів. МСЦО призначалась для медичного забезпечення населення під час війни.

Перший етап діяльності курсу МСЦО у Запорізькому державному інституті удосконалення лікарів (ЗДІУЛ) за терміном охоплює 1961–1968 рр. На цьому етапі підготовка лікарських кадрів з ЦО і МСЦО проводилась на кафедрі ВМП інституту. Спочатку цю підготовку проводив кадровий офіцер Радянської Армії – викладач кафедри, а потім (з 1964 р.) – офіцер запасу, спеціально підготовлений для викладання предмету ЦО і МСЦО. З інших спеціальних питань, наприклад, променевої хвороби, ураження сильнодіючими отруйними речовинами (СДОР) проводили заняття викладачі клінічних кафедр інституту [7, 12, 17].

У 1964 р. було видано розпорядження МОЗ СРСР, згідно з якими посада викладача кафедри з ЦО і МСЦО повинна була комплектуватись не кадровим офіцером Радянської Армії, а офіцером запасу. В 1964 р. на цю посаду призначений колишній начальник кафедри військово-медичної підготовки, полковник медслужби запасу Силін М. Д., який як викладач мав великий досвід викладання з курсу військової токсикології.

Підготовку з ЦО і МСЦО на спеціальних циклах за 1961–1969 рр. пройшли 564 лікарів, за 1970–1974 рр. – 380 лікарів. За підсумком діяльності курсу МСЦО за 1961–1988 рр. (28 років) було підготовлено 2412 лікарів, контингент яких складався з начальників МСЦО і начальників штабів МСЦО некатегоризованих міст та районів сільської місцевості; начальників сортувально-евакуаційних шпиталів та головних лікарів шпитальних баз; терапевтів-токсикологів; радіологів управління сортувально-евакуаційних баз та сортувально-евакуаційних шпиталів.

Підготовку на курсі МСЦО за 1961–1969 рр. пройшов 7051 лікарів, за 1970–1974 рр. – 5496 лікарів з суміжних клінічних кафедр. Всього за підсумком діяльності курсу МСЦО за 1961–1988 рр. (28 років) було підготовлено 35 339 лікарів із суміжних клінічних кафедр інституту. Ці дані свідчать, що підготовка лікарських кадрів для МСЦО проводилась, в основному, з лікарів суміжних кафедр – 93,6 %.

Спеціальних циклів було небагато. Найбільший контингент спеціальних циклів складала головні лікарі профільних лікарень та лікарі терапевти-токсикологи. Їх підготовку проводили викладачі полковники медичної служби, ветерани війни Мальков Д. Ф. та Пеліх М. Т., старші викладачі Губа С. Г., Курочкін Ю. Ф. та інші.

На підставі наказу МОЗ СРСР від 14 березня 1967 р. № 42 при військово-медичній кафедрі інституту створюється курс медичної служби цивільної оборони (МСЦО), який став хронологічною межею для відліку початку діяльності навчального курсу МСЦО та викладання як окремої дисципліни.

Другий етап діяльності курсу МСЦО охоплює за часом період з серпня 1969 р. до 1983 р., тобто 14 років. На цьому етапі звершується головне – утворюється самостійний курс МСЦО в інституті – основа майбутньої кафедри МСЦО. Курс було створено згідно з наказом МОЗ СРСР від 8 серпня 1969 р. № 654. Згідно з наказом по Запорізькому державному інституту удосконалення лікарів від 9 жовтня 1969 р. № 247 на посаду начальника курсу МСЦО призначається полковник медичної служби, ветеран війни Баранов Олексій Тимофійович, який пропрацював на цій посаді до листопада 1979 р. З листопада 1979 р. курс МСЦО очолив полковник медичної служби, ветеран війни

Баранов Олексій Тимофійович

Завідувач курсу медичної служби цивільної оборони Запорізького державного інституту удосконалення лікарів (1969–1979 рр.)

Полковник медичної служби

Степанов Євген Миколайович. З лютого 1984 р. він очолив створену кафедру МСЦО [7, 12, 17].

На цьому етапі розвитку курсу МСЦО проведено головну роботу з його становлення. Фактично вся робота зі становлення курсу починалась з укомплектування підготовленими викладачами, створення навчально-матеріальної бази, перероблення і створення нової навчально-методичної документації тощо. На цьому етапі розвитку курсу МСЦО у повному обсязі розкрив свої можливості з підготовки лікарів на спеціальних і суміжних циклах. Чисельність спеціальних циклів у 1972–1982 рр. залишається постійною – 4 на рік, а з 1983 р. збільшується до 5. Збільшується чисельність лікарів-слухачів і на суміжних циклах. Якщо у 1970 р. їх було 1045 осіб,

Степанов Євген Миколайович

Завідувач кафедри медичної служби цивільної оборони Запорізького державного інституту удосконалення лікарів (1979–1987 рр.)
Полковник медичної служби

то в 1983 р. – 1976 осіб, тобто їх чисельність збільшилась майже вдвічі.

Змінилась і організаційно-штатна структура курсу МСЦО. Якщо у 1970 р. було лише три посади викладачів, то з 1974 р. вже 4. Навчальний процес проводили викладачі Буйницький І. С., Чирков І. І., Черняков Г. О., Шуляк І. П., Рибальченко В. В., Ігнат'єв О. М.

Підготовку з ЦО і МСЦО на спеціальних циклах за 1966–1988 рр. пройшли 511 лікарів з числа керівників МСЦО, шпиталів та шпитальних баз, терапевтів-токсикологів та радіологів. За 1966–1988 рр. підготовку на курсі МСЦО пройшли 7491 лікар із суміжних кафедр.

Третій етап діяльності курсу МСЦО охоплює термін із лютого 1984 р. до серпня 1992 р. Згідно з наказом МОЗ СРСР від 1 лютого 1984 р. № 115 курс МСЦО був реорганізований у кафедру МСЦО. Виконувачем обов'язків завідувача кафедри був призначений полковник медичної служби у відставці, колишній начальник курсу МСЦО Степанов Є. М. На цій посаді він пропрацював до 1 липня 1987 р. З 2 липня 1987 р. на посаду завідувача кафедри МСЦО був призначений кандидат медичних наук, доцент Кармазь Іван Федорович [3, 9].

Підготовку з ЦО і МСЦО на спеціальних циклах за 1984–1988 рр. пройшли 724 лікаря, контингент яких складався з керівників МСЦО, шпиталів та шпитальних баз, терапевтів-токсикологів та радіологів. Підготовку на курсі МСЦО пройшли за 1984–1988 рр. 8406 лікарів з суміжних клінічних кафедр. За цей період на кафедрі працювали: доцент, канд. мед. наук Нежаєв О. К.; канд. мед. наук Кожевніков В. К., канд. мед. наук Курочкін Ю. Ф., канд. мед. наук Рибальченко В. В.; старші викладачі Нагорний С. В., Чирков І. І.,

Кармазь Іван Федорович

Завідувач кафедри медицини катастроф Запорізького державного інституту удосконалення лікарів (1987–1997 рр.)
Кандидат медичних наук, доцент

Черняков Г. О.; лаборанти Самохвалова О. В., Крикунова М. М., Сердюк Л. О., Куценко Л. М., навчальні майстри Верещанський Б. Д., Славін Ю. Ю., Любський О. М., Секретта В. М.

У 1977 р. виходить нове Положення про МСЦО, яке передбачало можливість її використання у мирний час для надання ЕМД населенню при НС. Але можливості і засоби МСЦО внаслідок своєї обтяжливості, відсутності мобільності не змогли відіграти належної ролі у ліквідації медико-санітарних наслідків НС, які відбувались у другій половині 80-х років ХХ ст. Тому було прийнято Постанову Ради Міністрів СРСР «Про утворення служби екстреної медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях (СЕМДНС)» від 14 червня 1990 р. № 192, яка передбачала двоперіодну систему лікувально-евакуаційного забезпечення (ЛЕЗ) ураженого населення з евакуацією за призначенням. На виконання Постанови видано наказ МОЗ СРСР «Про перетворення кафедри МСЦО Запорізького державного інституту удосконалення лікарів у кафедру організації екстреної медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях (ОЕМДНС)» від 11.07.1990 р. № 252, яку продовжує очолювати кандидат медичних наук, доцент Кармазь І. Ф.

У 1990 р. МОЗ СРСР затвердило «Уніфіковану програму післядипломної освіти лікарів (провізорів) з організації екстреної медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях», яка діяла 5 років. У 1990–1994 рр. щорічно кафедра ОЕМДНС проводила 6 1,5-місячних спеціальних навчальних циклів тематичного удосконалення (ТУ) лікарів за тематикою: організація і надання медичної допомоги ураженим радіоактивними та сильнодіючими отруйними речовинами під час аварій на

промислових підприємствах та транспорті (2 цикли) для лікарів клініцистів терапевтичного профілю та лікарів служби швидкої медичної допомоги (214 лікарів); організація розгортання та роботи лікарень у надзвичайних ситуаціях (2 цикли) для головних лікарів лікувально-профілактичних закладів та їх заступників (203 лікарів); організація санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів серед населення у надзвичайних ситуаціях (2 цикли) для головних лікарів санітарно-епідеміологічних станцій, їх заступників та завідувачів відділень (209 лікарів). Всього за 5 років на спеціальних навчальних циклах ТУ було підготовлено 626 лікарів-слухачів.

У 1989–1994 рр. підготовку лікарів суміжних клінічних кафедр: хірургічного факультету на кафедрі ОЕМДНС (МСЦО) пройшли 5185 лікарів, які були організовані у 271 навчальну групу; терапевтичного факультету пройшли 5728 лікарів, які були організовані у 276 навчальних груп. Підготовка керівників закладів охорони здоров'я та їх резерву проводилася у 32 навчальних групах загальною кількістю 585 осіб. Таким чином за 6 років отримали підготовку з питань МСЦО та ОЕМДНС 11498 лікарів суміжних клінічних кафедр, які були організовані у 578 навчальних груп. Відповідно до нової уніфікованої програми післядипломної освіти лікарів із питань ОЕМДНС на 1,5 місячних спеціальних циклах (236 навчальних годин) ТУ за 1990–1995 рр. пройшли підготовку 1114 осіб керівного складу МСЦО.

Найяскравіше зміни розвитку кафедри простежуються за змінами, які відбуваються серед професорсько-викладацького складу. Із 2.07.1987 р. кафедрі МСЦО очолював канд. мед. наук, доцент Кармазь І. Ф. аж до 16.01.1997 р. коли помер. З 17.01.1997 р. кафедрі очолював канд. мед. наук, доцент Борисовський В. С. і перебував на цій посаді до 11.03.1998 р. З 12.03.1998 р. кафедрі очолював академік Української міжнародної академії оригінальних ідей, д-р. мед. наук доцент Кочін І. В. За цей період на кафедрі працювали: канд. мед. наук, доцент Борисовський В. С., канд. мед. наук старший викладач Зайко Н. Г.; старші викладачі Киктенко В. Я., Шило І. Ф., Субботовський В. М.; лаборант Карнаух Т. В. [3, 7, 12, 17, 18].

На кафедрі триває робота з удосконалення методики викладання предмета, оновлюються методичні розробки лекційних, практичних та семінарських занять, підготовлено новий перелік літератури для самостійного вивчення лікарями. Оновлюється табличний фонд, створені нові стенди у навчальних класах, викладачі підготували декілька навчальних посібників та підручник з питань медицини катастроф.

У зв'язку з введенням у 1990 р. МОЗ СРСР уніфікованої програми післядипломної підготовки лікарів з організації надання екстреної медичної допомоги в надзвичайних ситуаціях було введено диференційоване навчання за кількістю годин (6, 12, 24 год)

лікарів-слухачів суміжних кафедр хірургічного і терапевтичного факультетів та керівників закладів охорони здоров'я та їх резерву, що було пов'язано з тривалістю навчання на основних кафедрах.

Борисовський Віктор Стефанович
Завідувач кафедри медицини катастроф Запорізького державного інституту удосконалення лікарів (1997–1998 рр.)
Кандидат медичних наук, доцент

Кочін Ігор Васильович
Завідувач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України» (з 1998 р.)
Академік Української міжнародної академії оригінальних ідей
Доктор медичних наук, доктор філософії, професор
Заступник отамана Спілки громадських організацій «Запорозький козацький округ», генерал-хорунжий
Війська Запорозького Низового

У 1991–1996 рр. підготовку лікарів суміжних клінічних кафедр хірургічного факультету з питань ОЕМДНС пройшли 4830 лікарів, які були організовані у 390 навчальних груп. 6-годинні заняття пройшли 882 лікарів, 12-годинні 1212 лікарів і 24-годинні 2736 лікарів. За цей час пройшли підготовку 294 групи із 5634 лікарів суміжних клінічних кафедр терапевтичного факультету. 6-годинні заняття пройшли 516 лікарів, 12-годинні 2187 лікарів і 24-годинні 2931 лікар. Підготовка керівників закладів охорони здоров'я та їх резерву проводилася у 21 навчальній групі із 462 особи, з яких 153 керівники пройшли 6-годинні заняття і 309 – 24-годинні.

Після утворення у 1991 р. незалежної України ще декілька років продовжувала функціонувати Служба екстреної медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях.

Згідно з Постановою КМУ «Про створення Державної служби медицини катастроф» від 14.04.1997 р. № 343 було створено Державну службу медицини катастроф України, яка є особливим видом державної аварійно-рятувальної служби, основним завданням якої є надання безоплатної медичної допомоги постраждалим при надзвичайних ситуаціях. У 1997 р. кафедра ОЕМДНС була перейменована у кафедру медицини катастроф. З 1996 року навчання лікарів на циклах тематичного удосконалення (ТУ) проводили відповідно до «Уніфікованої програми післядипломного навчання лікарів (провізорів) з організації медичного забезпечення населення у надзвичайних ситуаціях», затвердженої МОЗ України 10.01.1995 р.

Одним з основних напрямків роботи кафедри «Медицини катастроф» був навчально-педагогічний процес, який чітко планувався і проводився відповідно до щорічних календарних планів ЗДУЛ, затверджених програм МОЗ України з предмета медицини катастроф та згідно з п'ятьма тематичними та навчальними планами циклів ТУ. Так, у 1996–2003 рр. професорсько-викладацьким складом кафедри «Медицини катастроф» щорічно проводилося 10 місячних циклів ТУ тривалістю 156 навчальних годин за наступною тематикою: «Планування та організація медичного забезпечення населення у надзвичайних ситуаціях», «Планування та організація медичного забезпечення населення району у надзвичайних ситуаціях», «Організація розгортання і роботи лікарень у надзвичайних ситуаціях», «Організація роботи швидкої медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях», «Організація медичного забезпечення населення у надзвичайних ситуаціях». Всього було проведено 80 циклів ТУ, на яких пройшли підготовку 2388 лікарів [1, 5, 6, 11].

Важливою подією у змістовному доповненні програми підготовки лікарів-слухачів циклів ТУ було введення лекційних, практичних та семінарських занять про склад, основні завдання, регламент,

медичну документацію, діючі нормативно-правові акти щодо запровадженої «Функціональної підсистеми МОЗ України в межах Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань НС», утвореної згідно з наказом МОЗ України «Про введення в дію Регламенту подання інформації в функціональній підсистемі МОЗ України в межах Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань НС» від 03.08.2000 р. № 189.

Основна увага завжди зверталася на: піднесення рівня якості навчально-педагогічної роботи викладачів кафедри і поліпшення якості викладання лекцій, проведення практичних і семінарських занять циклів ТУ; покращення форм і методів викладання та широкого використання технічних засобів навчання; самостійної роботи опанування знань та формування серед лікарів-слухачів професійних і лідерських якостей, свідомого ставлення до вимог охорони праці, трудової та виконавчої дисципліни, життєво необхідних для роботи працівників СМК в умовах надзвичайних ситуацій. Для постійного удосконалення навчального процесу та обміну викладацьким досвідом на кафедрі щомісячно проводились відкриті заняття викладачів із наступним їх обговоренням та прийняттям рекомендацій щодо поліпшення якості матеріалу, який викладається. Для проведення практичних занять з лікарями-слухачами циклів ТУ постійно використовувалася навчальна база Запорізького обласного центру екстремальної медицини та швидкої медичної допомоги з залученням до навчального процесу керівництва та провідних спеціалістів центру [2, 7, 10, 14].

Викладачі кафедри постійно приділяли увагу самостійній роботі лікарів-слухачів циклів ТУ, суміжних клінічних кафедр та лікарів-інтернів, опрацюванню рекомендованої літератури з предметної області. Необхідна навчальна література (підручники, посібники, журнальні статті) знаходилася в бібліотеці, читальному залі, на кафедрі. Професорсько-викладацьким складом кафедри «Медицини катастроф», враховуючи високий попит на навчальну літературу, були підготовлені та надруковані наступні навчальні посібники: «Методические рекомендации по повышению устойчивости работы объекта здравоохранения во время войны» (1981), «Компьютерная оценка радиационной обстановки при авариях на атомных электростанциях» (1993), «Организация экстренной медицинской помощи пораженным сильнодействующими ядовитыми веществами в догоспитальном периоде» (1995), «Методичні рекомендації щодо надання невідкладної медичної допомоги при гострих отруєннях хлором, аміаком, хлорпікрином у догоспитальному періоді» (1996), «Організація медичного обслуговування населення великого промислового центру при аваріях на хімічно небезпечних об'єктах» (1996),

«Организация экстренной медицинской помощи пораженным сильнодействующими ядовитыми веществами в догоспитальном периоде» (1997), «Организация медичного забезпечення населення, потерпілого від повеней» (1998) [1–4, 8, 16, 18, 20].

Керуючись «Положенням про Державну службу медицини катастроф», затверджену Постановою КМУ від 11.07.2001 р. № 827, з метою удосконалення навчального процесу та підвищення знань лікарів з питань планування, організації та надання ЕМД постраждалим при НС були внесені корективи до післядипломної підготовки лікарів і запроваджено в навчальний процес кафедри «Медицини катастроф» 5 циклів ТУ 1,5 місячних (236 навчальних годин) за наступною тематикою: «Планування та організація медичного забезпечення населення у надзвичайних ситуаціях», «Організація розгортання і роботи лікарень у надзвичайних ситуаціях», «Організація медичного забезпечення населення у надзвичайних ситуаціях» і 2 цикли ТУ тривалістю 1 місяць (156 навчальних годин) за наступною тематикою: «Організація роботи швидкої медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях», «Планування та організація екстреної медичної допомоги постраждалим в умовах техногенних та природних катастроф», які були запроваджені з 2004 р. За 2004–2016 рр. було проведено 91 цикл ТУ і підготовлено 3127 лікарів-слухачів.

З 1992 р. відповідно до Постанови КМУ «Про зміни в організації спеціалізації (інтернатури) випускників медичних і фармацевтичних інститутів, медичних факультетів університетів» від 27.02.1992 р. № 96 на кафедрі «Медицини катастроф» проходять підготовку з питань організації та надання ЕМД лікарі-інтерни за 7- та 14-годинними програмами. За 1992–2016 рр. пройшли підготовку 4078 лікарів-інтернів.

14 березня 2017 р. кафедрі «Медицини катастроф» виповнилося 50 років. Створення згідно з Постановою КМУ «Про створення Державної служби медицини катастроф» від 14.04.1997 р. № 343 ДСМК України є закономірним процесом, відповіддю держави і суспільства на нагальну потребу в організації і наданні ЕМД населенню при НС, яких у ХХ і ХХІ ст. стає все більше. Гуманізація життя, повернення суспільства від маси, колективу до особистості відображає нову філософію розвитку самостійної України, яка повертається обличчям до людини, а в царині галузі охорони здоров'я це проявляється у забезпеченні ЕМД людей, що отримали ушкодження при НС [1–3, 9, 13, 18–20].

Значною подією, яка відіграла суттєву роль в удосконаленні навчального процесу та доповненні його змісту, мало прийняття Закону України «Про екстрену медичну допомогу» від 05.07.2012 р. № 5081-VI, який визначив організаційно-правові засади забезпечення населення ЕМД, у тому числі

під час ліквідації медико-санітарних наслідків НС, з комплексом розпоряджень та постанов КМУ для забезпечення реалізації Закону від 21.11.2012 р. та трьох наказів МОЗ України від 07.12.2012 р. Кафедра «Медицини катастроф» (з 2008 р. – кафедра «Цивільного захисту та медицини катастроф» (ЦЗ та МК)) Запорізького державного інституту удосконалення лікарів (з 2002 р. – Запорізька медична академія післядипломної освіти, а з 2011 р. – ДЗ «ЗМАПО МОЗ України») переорієнтувала свою навчальну, науково-методичну та наукову діяльність відповідно до нових вимог часу.

Акмеологічний підхід до вищої медичної освіти, особливо в питаннях забезпечення охорони праці (ОП) працівників СМК при організації та наданні ЕМД в екстремальних умовах НС, дозволяє досягти найвищого рівня їх професійної підготовки з одночасним збереженням життя і здоров'я на перетині комплексного опанування знань нормативних, організаційно-медичних (медицина катастроф) та клінічних (медицина невідкладних станів) дисциплін. Враховуючи складні, небезпечні та емоційно напружені умови праці в осередках НС працівників СМК професорсько-викладацький склад приділяє особливу увагу питанням їх ОП з проведенням лекційних, практичних і семінарських занять за 6-годинною програмою для лікарів-слухачів циклів ТУ. Професорсько-викладацький склад, при обговоренні на методичних нарадах кафедри ЦЗ та МК питань щодо викладання ОП для лікарів-слухачів циклів ТУ, прийшов до однотайного висновку про бажаність для подальшого розвитку та фундаменталізації медичної освіти в Україні організації у ВМНЗ додипломної та післядипломної освіти кафедр «Охорона праці медичних та фармацевтичних працівників» з викладанням навчальних предметів «Основи охорони праці» та «Охорона праці медичних та фармацевтичних працівників» [4, 5, 8, 11, 15].

Основним науковим напрямом роботи кафедри є розробка організаційних та управлінських засад, планування, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності ДСМК України, організації надання ЕМД населенню, постраждалому від НС. Так, у наукових працях професорсько-викладацького складу з'являється велика кількість принципово нових ідей, понять та підходів до розв'язання актуальних проблем науки, практики і предмета викладання медицини катастроф та ДСМК України.

Для подальшого удосконалення діяльності ДСМК України розроблені три взаємопов'язані системи організаційних принципів, які знайшли своє змістовне відображення в навчальному процесі: створення, управління й діяльність служби; добір медичного й немедичного персоналу служби з використанням комплексу психофізіологічних тестів визначення придатності до роботи

в екстремальних умовах; організаційних засад медичної евакуації та надання ЕМД у НС з використанням попередньо виконаних кількох варіантів прогнозних розрахунків на засадах теорії масового обслуговування. Збагачення та розвиток предметної сфери медицини катастроф як науки й навчальної дисципліни відбувається шляхом розробки нових актуальних наукових та педагогічних напрямів: застосування логістики в управлінні ДСМК; вивчення особливостей умов роботи у НС та забезпечення охорони праці; створення національної системи виявлення біологічних загроз та оперативного реагування на них; біологічний захист як складова біологічної безпеки у протидії терористичним актам із використанням патогенних біологічних агентів в системі управління ДСМК; епідеміологія інфекційних захворювань при НС; розробка теоретико-методологічних і методичних засад можливих сценаріїв терористичних актів; гігієни катастроф; організації хірургії медицини катастроф; психолого-психіатричні аспекти НС, психіатрія катастроф; організація медичного постачання ДСМК та діяльність аптечних закладів в зонах НС; організація надання медико-санітарної допомоги населенню в зонах ведення бойових дій, дезінфекційна справа. В зв'язку з цим наукова робота професорсько-викладацького складу кафедри ЦЗ та МК була спрямована на виконання наступних науково-дослідних робіт: «Організація надання екстреної медичної допомоги ураженим сильнодіючими отруйними речовинами (СДОР) в догоспітальному періоді» (1996–1999 рр.), «Організація захисту працівників хімічно небезпечного об'єкта при аваріях на ємностях з сильнодіючими отруйними речовинами» (2000–2003 рр.), «Організація екстреної медичної допомоги працівникам хімічно небезпечного об'єкта при аваріях на ємностях з хлором» (2004–2006 рр.), «Організація та планування екстреної медичної допомоги Державною службою медицини катастроф територіального рівня працівникам та населенню у разі виникнення осередків ураження при аваріях на хімічно небезпечних об'єктах» (2007–2011 рр.), «Удосконалення організації та діяльності Державної служби медицини катастроф України при наданні екстреної медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях» (2012–2016 рр.), «Удосконалення планування і організації діяльності Служби медицини катастроф з надання екстреної медичної допомоги при надзвичайних ситуаціях мирного та воєнного часу» (2017–2021 рр.) [2, 3, 6, 10, 14, 17].

Системний аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень спонукали професорсько-викладацький склад кафедри до висновку, що збільшення НС та кількості постраждалих є системоутворювальним фактором нових об'єднаних з СМК організаційних форм протидії та використання потужних наукових інтелектуальних сил із достатнім

кадровим та матеріально-технічним потенціалом, запровадження в організаційно-діяльнісному циклі прогресивних теоретико-методологічних, науково-дослідних та прикладних можливостей логістики і комплексного залучення до ліквідації наслідків катастроф усіх аварійно-рятувальних служб цивільного захисту. Тому в інтелектуально-методичному та виконавчому ланцюзі для ліквідації медико-санітарних наслідків НС запропоновано використати можливості кафедр цивільного захисту та медицини катастроф, медицини невідкладних станів, анестезіології і реанімації, соціальної медицини та організації охорони здоров'я, курсу медичного права ДЗ «ЗМАПО МОЗ України» та Запорізького державного медичного університету (ЗДМУ). Із зовнішніх організацій залучити: КУ «Обласний центр ЕМД та МК» ЗОР, КУ «Територіальне медичне об'єднання «Обласний центр ЕМД та МК», Науково-дослідний центр біомедичних проблем ЗДМУ, Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Запорізької області, Комунальну спеціальну воєнізовану аварійно-рятувальну службу м. Запоріжжя, Запорізьку міську рятувально-водолазну службу [9, 16, 20, 22].

Для забезпечення навчального процесу професорсько-викладацьким складом кафедри ЦЗ та МК підготовлено комплекс підручників та навчальних посібників для лікарів-слухачів циклів ТУ, суміжних клінічних кафедр та лікарів-інтернів: «Основні організації та діяльності служби медицини катастроф у надзвичайних ситуаціях» (2000), «Іонізуюча радіація і захист» (2000), «Защита населения при авариях на атомных электростанциях» (2000), «Підготовка формувань та закладів Державної служби медицини катастроф до роботи у надзвичайних ситуаціях» (2000), «Медицина катастроф» (2001, 2002), «Сильнодіючі отруйні речовини: джерела, небезпека, захист» (2002), «Повені і діяльність служби медицини катастроф» (2003), «Техногенные радиационные аварии – организация защиты и медицинской помощи» (2003), «Землетруси. Характеристика, лікувально-евакуаційне забезпечення» (2004), «Научные основы эпидемиологии катастроф» (2004), «Діяльність Державної служби медицини катастроф у разі ураження населення небезпечними хімічними речовинами» (2005), «Охрана праці та безпека життєдіяльності населення при надзвичайних ситуаціях» (2005), «Медицина катастроф» (2008), «Діяльність Державної служби медицини катастроф України з протидії біологічному, хімічному та ядерному тероризму» (2010), «Діяльність з спостереження та контролю лабораторних центрів МОЗ України при надзвичайних ситуаціях» (2016).

Розуміння професорсько-викладацьким складом кафедри сучасного недостатнього розвинутого стану української медичної термінології в сфері ЦЗ та МК, яка характеризується відсутністю чіткої

власної системи утворення термінів, внаслідок чого виникає необхідність в їх широкому запозиченні і перекладі з інших мов. Відсутність однастайності у визначенні змісту існуючих і особливо нових термінів призводить до вживання різних слів для позначення одних і тих же понять, а інколи і до неправильного розуміння суті того чи іншого предмета, явища, процесу чи команди, що позначається даним терміном. Це перешкоджає розвитку національної медичної освіти, науки і практики в цій специфічній сфері діяльності, що особливо неприпустимо при наданні СМК ЕМД в умовах екстремальних ситуацій. Прагнення викладачів кафедри ЦЗ та МК до розробки, становлення та оформлення власної національної термінології з цієї проблематики свідчить про розуміння її великого значення для розвитку науки, задоволення професійних лінгвістичних потреб медичних працівників, функціонування СМК, підготовки й утвердження кадрів як основи національного відродження. Тому важливим аспектом діяльності професорсько-викладацького складу кафедри у всі роки її існування була і є наполеглива робота над українською термінологією предметної сфери цивільного захисту (оборони) та медицини катастроф, який обов'язково враховувався при підготовці навчально-методичної літератури та наукових статей. В зв'язку з цим у підручниках та навчальних посібниках, підготовлених професорсько-викладацьким складом кафедри ЦЗ та МК, у формі окремих самостійних розділів наводяться провідні терміни та поняття, які визначають явища та процеси у разі виникнення НС [12, 16, 18, 19].

Науково-педагогічний досвід професорсько-викладацького складу за 50 років діяльності кафедри було узагальнено у більше ніж 600 надрукованих наукових та навчально-методичних працях, в тому числі 42 підручниках та навчальних посібниках із різних актуальних проблем предметної сфери цивільного захисту та медицини катастроф. За публічно висловленою загальною думкою професорсько-викладацького складу профільних кафедр ВМНЗ України комплекс навчально-методичних праць кафедри ЦЗ та МК складає основу для створення сучасного досконалого науково-виробничо-довідкового багатотомного керівництва, яке об'єднає у систему знання і практику діяльності (предметна енциклопедія) та підготовки довершеного підручника з медицини катастроф для додипломної і післядипломної освіти. *Scientia nulla res praestantior* (Немає нічого прекраснішого за знання).

Зціляючи і дух і тіло,
Вони жили, творили діло.
І світ захоплень й вподобань
Вплітали в фаху філігрань.
Були поетами, митцями,
Державотворцями – мужами,
Прапороносцями життя,
Провісниками майбуття!

За 50-ти річний період діяльності кафедри ЦЗ та МК завдяки інтелектуальним здібностям, педагогічній майстерності і практичному досвіду в навчально-педагогічних, наукових та видавничих здобутках кафедри брали участь такі викладачі:

1	Акулова Ольга Мефодіївна
2	Баранов Олексій Тимофійович
3	Борисовський Віктор Стефанович
4	Буйницький Іван Семенович
5	Гайволя Олександр Олександрович
6	Губа Світлана Георгіївна
7	Зайко Ніна Григорівна
8	Звягінцев Юрій Григорович
9	Ігнат'єв Олександр Михайлович
10	Ількаєв Дмитро В'ячеславович
11	Кармазь Іван Федорович
12	Карнаух Тетяна Валентинівна
13	Киктенко Володимир Якович
14	Кожевников Василь Костянтинович
15	Коляда Олександр Олександрович
16	Кочін Ігор Васильович
17	Курочкін Юрій Федорович
18	Мальков Дмитро Федорович
19	Мірошніченко Валентин Павлович
20	Нагорний Станіслав Вікторович
21	Нехаєв Олег Костянтинович
22	Пеліх Михайло Трохимович
23	Рибальченко Василь Васильович
24	Секретта Володимир Максимович
25	Силін Микола Дмитрович
26	Степанов Євген Миколайович
27	Субботовський Віктор Михайлович
28	Трошин Дмитро Олександрович
29	Царьов Валерій Валерійович
30	Черняков Григорій Олександрович
31	Чирков Іван Іванович
32	Швець Володимир Іванович
33	Шило Іван Федорович
34	Шуляк Іван Петрович

Технологічність стала домінантною характеристикою діяльності медичних працівників ДСМК, тому професорсько-викладацький склад кафедри ЦЗ та МК започаткував використання сучасних інформаційних технологій в післядипломному навчанні лікарів для підвищення результативності навчального процесу, що означає перехід на якісно новий ступінь ефективності, оптимальності й наукоємності. Для цього навчальний процес на кафедрі ЦЗ та МК ДЗ «ЗМАПО МОЗ України» удосконалювався й розвивався за такими напрямками: сучасні технології діагностики та контролю знань; методичне забезпечення самостійної роботи (підготовки) лікарів; методичне забезпечення дистанційного та очно-заочного навчання з предмета «Медицина катастроф» у післядипломній освіті; наукове обґрунтування шляхів реорганізації і розвитку післядипломного удосконалення медичних

Склад кафедри (2016 р).

Сидять (зліва направо): Гайволя Олександр Олександрович, старший викладач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України», Кочін Ігор Васильович, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України», Трошин Дмитро Олександрович, кандидат медичних наук, старший викладач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України».
Стоять (зліва направо): Царьов Валерій Валерійович, старший викладач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України», Шило Іван Федорович, старший викладач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України», Карнаух Тетяна Валентинівна, лаборант кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України».

кадрів ДСМК у системі освіти; сучасні педагогічні системи у післядипломній освіті медичних працівників ДСМК; психологічні аспекти забезпечення якості післядипломної освіти лікарів ДСМК. Зважаючи на реформування галузі охорони здоров'я, пріоритети первинної медико-санітарної допомоги населенню, викладацький склад опікується підвищенням кваліфікації лікарів загальної практики – сімейної медицини з питань організації діяльності ДСМК та надання екстреної медичної допомоги при надзвичайних ситуаціях. *Ipsa res indicat* (Сама справа говорить про себе) [2, 3, 17, 19, 22].

Кафедра ЦЗ та МК є ініціатором створення нової за змістом та з потенційно більшими інтелектуальними та науково-практично-навчальними можливостями творчо самостійної організаційної структури – «Науково-дослідний інститут медицини катастроф та екстреної медичної допомоги при надзвичайних ситуаціях» (НДІ МК та ЕМД НС) у складі ДЗ «ЗМАПО МОЗ України». Тому мова йде не тільки про пристосування СМК до нових викликів часу у зв'язку із збільшенням кількості НС та медико-санітарних втрат, організації та надання

ЕМД населенню в зонах бойових дій, а й про свідоме об'єднання та використання потужних науково-інтелектуальних сил із достатнім кадровим та матеріально-технічним потенціалом, запровадження в організаційно-діяльнісному циклі прогресивних теоретико-методологічних, науково-дослідних та інформаційних технологій в управлінні, надбань логістики і залученням аварійно-рятувальних служб цивільного захисту до ліквідації наслідків НС [1–3, 10, 15, 16].

У зв'язку з бойовими діями на Сході України в діяльність кафедри ЦЗ та МК ДЗ «ЗМАПО МОЗ України» та НДІ МК та ЕМД НС включена робота з спеціальної підготовки лікарів з питань «Організація та надання екстреної медичної допомоги населенню в умовах бойових дій» за 7-, 14- та 20-годинними додатково розробленими програмами. З 2014 р. кафедрою проводяться науково-практичні конференції, семінари, круглі столи, майстер-класи за тематикою «Цивільний захист, медицина катастроф, воєнна та тактична медицина, організація надання екстреної медичної допомоги при НС мирного часу та в умовах бойових

дій» з залученням працівників аварійно-рятувальних служб і військовослужбовців – учасників війн та збройних конфліктів.

У навчальному процесі для наочності широко використовується 89 відеофільмів різноманітної тематики виникнення, розвиток та руйнівні наслідки техногенних, природних, соціальних та воєнних НС з медико-санітарними втратами; діяльність аварійно-рятувальних підрозділів ЦЗ та медичних формувань СМК в осередках катастроф; проведення заходів лікувально-евакуаційного забезпечення постраждалих; надання різноманітних видів ЕМД; організації роботи приймально-сортувально-діагностичних відділів лікувально-профілактичних закладів та польових рухомих шпиталів тощо [5, 8, 11, 22].

Професорсько-викладацький склад кафедри ЦЗ та МК приділяє особливу увагу етико-духовній стратегії становлення сучасної української вищої медичної освіти, яка постала перед вибором між поверненням до традиційно-християнської системи освіти й виховання медичних працівників або переорієнтацією на один із різновидів антихристиянських систем цінностей. Головним предметом уваги в традиційно-християнському вихованні медичних працівників СМК викладачі кафедри вважають розвиток сумління, що утримує від творення зла, вказує на вчинений проступок проти духовності й моралі, застерігає від гріха. Взірцем вихованості в цій стратегії є особа медичного працівника, яка служить Богові, Батьківщині й людям, а отже, у своїй повсякденній життєдіяльності і медичній праці (екзистенції) прагне добра на Землі та відповідно визначає свої вчинки. Складність ситуації у вищій медичній освіті, кадровому потенціалі галузі охорони здоров'я взагалі та СМК зокрема потребує як пріоритетний захід створення у вищих медичних навчальних закладах додипломної і післядипломної освіти кафедр «Богослов'я та етико-духовного християнського виховання медичних працівників». *Omnia cum Deo, nihil sine Eo* (Все з Богом, нічого без Нього).

У будь-якому випадку самі лікарі-слухачі та лікарі-інтерни створюють авторитет кафедри ЦЗ та МК своїми відгуками та думками, порадами і запереченнями, визначенням цікавості і слушності занять, корисності їх для подальшої практичної роботи, стану технічного та методичного забезпечення, пропозиціями та запитаннями щодо навчального процесу. Професорсько-викладацький склад кафедри ЦЗ та МК завжди відкритий до неформального конструктивного спілкування. Наші аудиторії завжди відчинені, і ми завжди очікуємо колег. Кожний, кому з лікарів є що висловити, завжди є бажаним і навіть не гостем, а членом єдиного дружнього колективу викладачів. Тому кафедра широко співпрацює з великим колом ентузіастів ЦЗ та МК з практичної медицини, разом з якими з'ясовуються і обговорюються проблемні актуальні

питання, проводяться наукові дослідження, готуються доповіді та тези на науково-практичні й науково-методичні конференції, друкуються статті з злободенної тематики в українських та іноземних журналах та збірниках [4-6, 8, 21].

Як відомо, розвиток – процес незупинний та багато в чому незворотний, тому кафедра ЦЗ та МК щодня перебуває у творчому пошуку, покращуючи педагогічну майстерність та кваліфікацію професорсько-викладацького складу, удосконалюючи свою матеріально-технічну і наукову бази. Інколи ми називаємо це долею, інколи – кажемо про втручання певних сил, частіше просто радіємо життю. Насправді, це – плідна, творча, активна, всебічна робота об'єднаного єдиною метою професорсько-викладацького колективу кафедри ЦЗ та МК ДЗ «ЗМАПО МОЗ України».

Висновки

1. Початком підготовки з питань надання медичної допомоги населенню, постраждалому під час війни, слід вважати створення у 1932 р. в Одеському інституті удосконалення лікарів курсів з навчання лікарів для медико-санітарної служби місцевої протиповітряної оборони.

2. Створення і розвиток у подальші роки служб медичної допомоги населенню, покращення змісту підготовки лікарських кадрів в інститутах удосконалення забезпечили організацію та надання екстреної медичної допомоги в необхідних обсягах у дошпитальному і шпитальному періодах постраждалим при різноманітних НС мирного та воєнного часу.

3. Підготовка кваліфікованих лікарських кадрів для МСС МПВО та МС ЦО набула свого продовження в Запорізькому інституті удосконалення лікарів з 1955 р., спочатку – на кафедрі військово-медичної підготовки, потім – на самостійному курсі та кафедрі МС ЦО, яка була перейменована у 1990 р. на кафедру «Організації екстреної медичної допомоги у надзвичайних ситуаціях (ОЕМДНС)» та у 1997 р. на кафедру «Медицини катастроф», а з 2008 р. – на кафедру «Цивільного захисту та медицини катастроф» з якісно новим змістом навчального процесу.

4. Контингент лікарів-слухачів, що навчалися на курсах та кафедрах у 1961–1988 рр., складався з: начальників і начальників штабів МСЦО некатегорованих міст та районів сільської місцевості; начальників сортувально-евакуаційних шпиталів та головних лікарів шпитальних баз; терапевтів-токсикологів; радіологів управління сортувально-евакуаційних баз та сортувально-евакуаційних шпиталів. У подальші роки контингент лікарів-слухачів складався з лікарів всіх фахів та лікарів-інтернів.

5. Навчальний процес на кафедрі «Цивільного захисту та медицини катастроф» складався з проведення п'яти циклів ТУ 1,5 місячних (236 навчальних годин) і двох одномісячних (156 навчальних

годин) та 7–14 годинних навчальних програм для лікарів-слухачів суміжних клінічних кафедр та лікарів-інтернів.

6. Збільшення НС та кількості постраждалих є системоутворювальним фактором нових об'єднаних з СМК організаційних форм ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій та використання потужних науково-інтелектуальних сил, що знайшло своє відображення у змінах змісту програми навчального процесу та контингентів лікарів-слухачів.

7. Додані до загальної сукупності історичні матеріали діяльності кафедри ЦЗ та МК ДЗ «ЗМАПО МОЗ України» вносять свою вагому частку у створення колективного портрету української медицини й освіти, які виступають своєрідною візитівкою і презентують Україну у світі.

8. Минуле медицини, розглянуте у компарації з її сучасним станом, дає змогу простежити й оцінити в історичній послідовності зміни у медичній освіті, навчальному процесі, змісті медичних знань, підготовці медичних кадрів, проблематиці науки, пануючих теоріях й парадигмах, організаційних формах надання екстреної медичної допомоги

при НС техногенного, природного, соціального та воєнного характеру.

9. Професорсько-викладацьким складом кафедри ЦЗ та МК у 1996–2016 рр. виконано 4 кафедральні науково-дослідні роботи з проблем організації та надання екстреної медичної допомоги населенню при надзвичайних ситуаціях, результати яких впроваджені у практику діяльності закладів охорони здоров'я України.

10. Науково-педагогічний досвід професорсько-викладацького складу за 50 років діяльності кафедри було узагальнено у більше ніж 600 надрукованих наукових та навчально-методичних працях, в тому числі 42 підручниках та навчальних посібниках із різних актуальних проблем предметної сфери цивільного захисту та медицини катастроф.

11. Радикальне розв'язання світової кризової ситуації можливе тільки на засадах докорінної зміни духовних, етичних, політико-економічних та соціально-економічних пріоритетів, внаслідок чого саме людина, з її проблемами та прагненнями, стає метою суспільства, а все інше, в тому числі і держава, є засобами вирішення та задоволення здорових потреб особистості.

Список літератури

1. *Винахідники України* – еліта держави. Винаходи та інновації. – К. : Видавничий центр «Логос Україна», 2014. – 116 с.
2. *Винахідники України* – еліта держави. Винаходи та інновації. – К. : Видавничий центр «Логос Україна», 2016. – 148 с.
3. *Вітчизняна медицина в Україні і світі. Імена. Досягнення. Перспективи* / автор-упорядник Л. М. Гаврилук. – К. : ТОВ «Український рейтинг», 2016. – 144 с.
4. Воїнов М. Презентуємо посібник «Охорона праці та безпека життєдіяльності населення у надзвичайних ситуаціях» І.В. Кочін, Г.О. Черняков, П.І. Сидоренко та ін. – К. : Здоров'я, 2005. – 432 с. / М. Воїнов // Технополіс. – 2006. – № 4. – С. 44.
5. *Гладкий Е.* Аби краще уберегти людей і території від надзвичайних ситуацій. Робота науково-методичної ради з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності населення / Е. Гладкий // Надзвичайна ситуація. – 2005. – № 2. – С. 50-53.
6. *Гладкий Е.* Завжди в дорозі і у творчому пошуку / Е. Гладкий // Надзвичайна ситуація. – 2005. – № 8. – С. 48–49.
7. *Запорізький державний інститут удосконалення лікарів. 75 років (1926–2001).* – Запоріжжя, 2001. – С. 112–120.
8. *Заречная А.* Пособие есть, не было бы катастроф / А. Заречная // Газета «Запорожская правда». Новые издания. – 2001. – № 32-33 (1 марта 2001 г.). – С. 6.
9. *Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя на 2015 рік: Календар і короткі довідки з бібліографічними списками.* – Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека. – Запоріжжя : А. А. Тандет, 2014. – 302 с.
10. *З плеяди захоплених наукою та навчально-педагогічною діяльністю* // Медицина неотложных состояний. – 2015. – № 5 (68). – С. 148–151.
11. *Ільїна В. М.* Науковці про актуальні питання безпеки життєдіяльності людини / В. М. Ільїна // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 10. – С. 2–4.
12. *Кафедра цивільного захисту та медицини катастроф* // Державний заклад «Запорізька медична академія післядипломної освіти Міністерства охорони здоров'я України». 90 років плідної праці. – Запоріжжя : «Агенство Орбіта-ЮГ», 2016. – 108 с. (С. 67–68).
13. *Короленко Л.* Лучшие книги уходящего года издательства «Здоров'я». Мир книги – 2000 // Газета «Здоровье Украины». Обзор. – 2000. – № 12 (Декабрь 2000 г.). – С. 38.
14. *Кочін І.* «Безпека життєдіяльності» у вищій школі / І. Кочін, Е. Гладкий // Надзвичайна ситуація. – 2009. – № 11. – С. 54–57.
15. *Кочін І.* Потенційні джерела надзвичайних ситуацій на території України / І. Кочін // Надзвичайна ситуація. – 2013. – № 2. – С. 44–45.
16. *Літопис досягнень сучасної України: «Успішні професіонали України».* – К. : Альфа-Віта, 2016. – 178 с.
17. *Матеріали науково-практичної конференції присвяченій 35-річчю кафедри медицини катастроф.* – В кн: Сильнодіючі отруйні речовини: джерела, небезпека, захист: навчальний посібник / Під ред. докт. мед. наук, академіка І. В. Кочіна. – Запоріжжя: ЗДІУЛ, 2002. – С. 108–178.
18. *Науково-освітній потенціал України. Наукові установи, підприємства та організації. Навчальні заклади. Відомі імена в освіті і науці.* Книга 3. – Київ : ТОВ «Український рейтинг», 2013. – 240 с.

19. Проблеми створення підручника нового покоління для вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів : матеріали науково-практичної конференції. – Тернопіль: ТДМУ, 2006. – 160 с.
20. Протас С. В. На варті профілактики: документально-художнє видання / С. В. Протас. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 264 с.
21. Рум'янцев Ю. В. Хижняк Микола Іванович: сторінки життя, наукова і творча діяльність / Ю. В. Рум'янцев, В. Л. Савицький. – К. : УВМА, «МП Леся», 2011. – 272 с.
22. Тарасюк О. О., Безкопильний І. Н. Рецензія на книгу «Научные основы эпидемиологии катастроф» / И. В. Кочин с соавт. // Запорож. мед. журн. – 2006. – № 1 (34). – С. 181–182.

References

- (2014). *Vynakhidnyky Ukrainy – elita derzhavy. Vynakhody ta innovatsii [The inventors of Ukraine are the elite of the state. Inventions and innovations]*. Kyiv: Logos Ukraine Publishing Center [in Ukrainian].
- (2016). *Vynakhidnyky Ukrainy – elita derzhavy. Vynakhody ta innovatsii [The inventors of Ukraine are the elite of the state. Inventions and innovations]*. Kyiv: «Logos Ukraine» Publishing Center [in Ukrainian].
- Havryliuk, L.M. (2016). *Vitchyzniana medytsyna v Ukraini i sviti. Imena. Dosiahnennia. Perspektyvy [Domestic medicine in Ukraine and in the world. Names Achievement. Perspectives]*. Kyiv: LLC «Ukrainian rating» [in Ukrainian].
- Voinov, M. (2006). *Prezentuiemo posibnyk [Present the manual]*. *Tekhnopolys – Technopolis*, 4, 44 [in Ukrainian].
- Hladkyi, E. (2005). *Aby krashche uberehty liudei i terytorii vid nadzvychainykh sytuatsii. Robota naukovo-metodychnoi rady z pytan tsyvil'noho zakhystu ta bezpeky zhyttiedialnosti naselennia [To better protect people and territories from emergency situations. Work of scientific-methodical council on questions of civil protection and safety of life of population]*. *Nadzvychaina sytuatsiia – Emergency Situation*, 2, 50-53 [in Ukrainian].
- Gladkyi, E. (2005). *Zavzhdy v dorozh i u tvorchomu poshuku [Always on the road and in the creative search]*. *Nadzvychaina sytuatsiia – Emergency Situation*, 8, 48-49 [in Ukrainian].
- Zaporizkyi derzhavnyi instytut udoskonalennia likariv. 75 rokiv (1926-2001) [Zaporizhzhia State Institute for the Improvement of Physicians. 75 years (1926-2001)]*. (2001). Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
- Zarechnaya, A. (2001). *Posobiye yest, ne bylo by katastrof [The allowance is, there would be no catastrophes]*. *Gazeta «Zaporozhskaya pravda»*. *Novyye izdaniya – The newspaper «Zaporizhzhia Pravda»*. *New editions*, № 32-33, 6. [in Russian].
- Znamenni ta pamiatni daty Zaporizhzhia na 2015 rik: Kalendar i korotki dovidky z bibliografichnymy spyskamy. – Zaporizka oblasna universalna naukova biblioteka. (2014). Significant and memorable dates of Zaporizhzhia 2015: Calendar and short references with bibliographic lists. – Zaporizhzhia Oblast Universal Scientific Library*. Zaporizhzhia: AA Tandet [in Ukrainian].
- Z pleiady zakhoplenykh naukoiu ta navchalno-pedahohichnoiu diialnistiu (2015). [From a galaxy enthusiastic about science and educational and pedagogical activity]*. *Medytsyna neotlozhnykh sostoyanyy – Emergency Medicine*, 5 (68). 148-151 [in Ukrainian].
- Iliina, V.M. (2009). *Naukovtsi pro aktualni pytannia bezpeky zhyttiedialnosti lyudyny [Scientists on urgent issues of human life safety]*. *Bezpeka zhyttiedialnosti – Safety of Life*, 10? 2-4 [in Ukrainian].
- Kafedra tsyvil'noho zakhystu ta medytsyny katastrof. Derzhavnyi zaklad «Zaporizka medychna akademiia pislidyplomnoi osvity Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy». 90 rokiv plidnoi pratsi. (2016). Department of Civil Protection and Disaster Medicine. State institution «Zaporizhzhia Medical Academy of Postgraduate Education of the Ministry of Health of Ukraine». 90 years of fruitful work*. Zaporizhzhia: «Orbita-South Agency» [in Ukrainian].
- Korolenko, L. (2000). *Luchshiy knigi ukhodyashchego goda izdatelstva «Zdorovia». Mir knigi - 2000 [The best books of the outgoing year of the publishing house «Zdorovya». The world of the book – 2000]*. *Gazeta «Zdorovye Ukrainy»*. *Obzor – The newspaper «Health of Ukraine»*. *Overview*, № 12, 38 [in Ukrainian].
- Kochin, I. & Gladkyi, E. (2009). *«Bezpeka zhyttiedialnosti» u vyshchii shkoli [«Safety of life» in high school]*. *Nadzvychaina sytuatsiia – Emergency Situation*, 11, 54-57 [in Russian].
- Kochin, I. (2013). *Potentsiini dzherela nadzvychainykh sytuatsii na terytorii Ukrainy [Potential sources of emergency situations on the territory of Ukraine]*. *Nadzvychaina sytuatsiia – Emergency Situation*, 2, 44-45 [in Ukrainian].
- (2016). *Litopys dosiahnen suchasnoii Ukrainy: «Uspishni profesionaly Ukrainy» [Chronicle of achievements of modern Ukraine: «Successful professionals of Ukraine»]* Kyiv: Alpha-Vita [in Ukrainian].
- Kochin, I.V. (2002). *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii prysviachenii 35-richchiu kafedry medytsyny katastrof [Materials of the scientific-practical conference devoted to the 35th anniversary of the Department of Disaster Medicine]*. *Sylndiichi otruini rehovyny: dzherela, nebezpeka, zakhyst Strong poisonous substances: sources, danger, protection* (pp. 108-178). Zaporizhzhia: ZDIUL [in Ukrainian].
- Naukovo-osvitnii potentsial Ukrainy. Naukovi ustanovy, pidpriemstva ta orhanizatsii. Navchalni zaklady. Vidomi imena v osviti i nautsi. (2013). Scientific and educational potential of Ukraine. Scientific institutions, enterprises and organizations. Schools. Famous names in education and science. (Book 3)*. Kyiv: LLC. «Ukrainian Rating» [in Ukrainian].
- Problemy stvorennia pidruchnyka novoho pokolinnia dla vyshchykh medychnykh (farmatsevtichnykh) navchalnykh zakladiv [Problems of creating a new generation textbook for higher medical (pharmaceutical) educational institutions]*. Proceeding from: *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii – Materials of the Scientific and Practical Conference*. (pp. 160). Ternopil: TDMU. [in Ukrainian].
- Protas, S.V. (2014). *Na varti profilaktyky: dokumentalno-khudozhnie vydannia [On the guard of prevention: a documentary and art publication]*. Kirovohrad: Imex-LTD [in Ukrainian].
- Rumiantsev, Yu.V. & Savitskiy, V.L. (2011). *Khyzhniak Mykola Ivanovych: storinky zhyttia, naukova i tvorcha diialnist [Khizhniak Mykola Ivanovych: pages of life, scientific and creative activity]*. Kyiv: UMMA, «MP Lesya» [in Ukrainian].

22. Tarasiuk, O., Bezopirilnyi, I.N. (2006). Retsenziia na knyhu «Nauchnyye osnovy epidemiologii katastrof» Kochin I.V. s soavt. [Review of the book «Scientific foundations of the epidemiology of disasters» Kochin I.V. et al.]. *Zaporizkyi medychnyi zhurnal – Zaporizhzhia Medical Journal*, 1 (34), 181–182 [in Russian].

ВРЕМЯ-ПРОСТРАНСТВЕННЫЙ АСПЕКТ УЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА КАФЕДРЫ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ И МЕДИЦИНЫ КАТАСТРОФ ЗА 1967–2017 ГОДЫ: РАСШИРЕНИЕ КОНТИНУУМА

И. В. Кочин

ГУ «Запорожская медицинская академия последипломного образования МЗ Украины», г. Запорожье, Украина

Цель работы – исследовать и обобщить опыт работы профессорско-преподавательского состава кафедры ЦЗ и МК 50 лет (1967–2017 гг.), проследить динамику изменений учебно-педагогической и научной работы, дать оценку наработкам, сделать выводы для дальнейшего совершенствования учебного процесса, подготовки медицинских кадров и научной деятельности.

Материалы и методы. Исследованы архивные и текущие материалы организации и деятельности ГУ «Запорожская медицинская академия последипломного образования МЗ Украины», кафедры ЦЗ и МК за 1926–2017 гг. Проанализированы и обобщены материалы учебно-методической, педагогической и научной деятельности профессорско-преподавательского состава кафедры с использованием сравнительного метода и контент-анализа.

Результаты. Дана оценка в время-пространственном аспекте развития учебно-педагогической, учебно-методической и научной деятельности кафедры ЦЗ и МК 1967–2017 гг., выявлены достижения и намечены пути дальнейшего совершенствования учебной и научной работы.

Выводы. Прошлое медицины, рассмотренное в компарации с ее современным состоянием, позволяет проследить и оценить в исторической последовательности изменения в медицинском образовании, учебном процессе, содержании медицинских знаний, подготовке медицинских кадров, проблематике науки, господствующих теориях и парадигмах, организационных формах оказания экстренной медицинской помощи при ЧС техногенного, природного, социального и военного характера.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: юбилей; история; кафедра гражданской защиты и медицины катастроф; учебный процесс; научно-исследовательская работа; чрезвычайная ситуация; медицинская помощь.

THE TEMPORAL AND SPATIAL ASPECTS OF EDUCATIONAL, PEDAGOGICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF CIVIL PROTECTION AND DISASTER MEDICINE DEPARTMENT TEACHING STAFF FOR 1967–2017: CONTINUUM EXTENSION

I. V. Kochin

Zaporizhzhia Medical Academy of Postgraduate Education of Ministry of Health of Ukraine, Zaporizhzhia, Ukraine

The aim of the work – to study and generalize experience of Civil Protection and Disaster Medicine Department teaching staff for 50 years (1967–2017), to track the dynamics of changes in educational, pedagogical and scientific work, to assess results, to draw conclusions for the further improvement of the educational process, training of medical personnel and scientific activities.

Materials and Methods. Author has studied archival and actual materials related to the organization and activities of Zaporizhzhia Medical Academy of Postgraduate Education of Ministry of Health of Ukraine and Civil Protection and Disaster Medicine Department during 1967–2017. Materials of educational, pedagogical and scientific work of department's teaching staff are analyzed and generalized with the use of comparative method and content analysis.

Results. The development of educational, pedagogical and scientific activities of Civil Protection and Disaster Medicine Department during 1967–2017 is assessed in the temporal and spatial aspects, achievements are identified and the ways of further improvement of educational and scientific work are outlined.

Conclusions. Consideration of history of medicine in comparison with its current status allows to track and in historical sequence assess the changes in medical education, the content of medical knowledge, the training of medical personnel, the problems of science, the prevailing theories and paradigms, organizational forms of providing emergency medical care in emergency situations of anthropogenic, natural, social and military nature.

KEY WORDS: anniversary; history; Civil Protection and Disaster Medicine Department; educational process; research work; emergency situation; medical aid.

Рукопис надійшов до редакції 01.06.2017 р.

Відомості про авторів:

Кочин Ігор Васильович – д.мед.наук, професор, завідувач кафедри цивільного захисту та медицини катастроф ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти МОЗ України»; тел. служб. (061) 2790533